

MORALSKE PRINCIPPER OG SOCIAL FORANDRING

I

Vi må være særligt mistænksomme over for politikere og andre offentlige personer, der påberåber sig høje moralske principper som forklaring på deres egen opførsel. Sådan er i det mindste synspunktet hos de mest nøgterne og kyniske historikere. De fortæller os, at man med sikkerhed kan antage, at sådanne foregivne principper normalt vil være efterrationaliseringer, og at disse tvivlsomme typers handlinger som regel er foretaget af helt andre og ofte utilstedelige grunde. Blandt nyere historikere er det vel nok Sir Lewis Namier, der har været den mest indflydelsesrige fortaler for dette syn på politik, om end han i sit forsvar for dette standpunkt ironisk nok ofte lyder meget som de marxistiske historikere, han altid hævdede at foragte. I lighed med mange marxister holdt Namier sig til to indbyrdes forbundne påstande om samspillet mellem principper og praksis i samfundslivet. Den første er, at der faktisk er al mulig grund til at afvise politikernes angivelige idealer som de rene forsøg på at forlene deres handlemåde med, hvad Namier yndede at beskrive som »et falsk skær af moral og rationalitet« (Namier 1930, 147). Den anden påstand er, at det deraf følger, at sådanne principper ikke spiller nogen kausal rolle i forhold til politikernes handlinger og derfor heller ikke behøver at indgå i vore redegørelser for deres adfærd. Som Namier opsummerede det, er »partibenævnelser og floskler« ikke andet

end epifænomener, der ikke siger noget som helst om de egentlige bevæggrunde og underliggende realiteter i det sociale og politiske liv (Namier 1957, vii).

Namier og hans tilhængere blev angrebet for deres kynisme af mindre ubøjeligt nøgterne historikere, som ønskede at fastholde, at mange offentlige skikkelser, med Herbert Butterfields formulering, »oprigtigt er stærkt knyttet til de idealer«, som de påstår at være styret af i deres handlinger (Butterfield 1957, 209). Ifølge historikere af denne overbevisning vil det som regel være absolut nødvendigt at inddrage politikernes erklærede principper for at kunne forklare deres adfærd. At redegøre for en handling vil normalt indebære en angivelse af det mål, som den pågældende aktør ønsker at realisere – svarende til hans eller hendes bevæggrunde – tillige med en tro på, at udøvelsen af den givne handling vil være befordrende for indfrielsen af målet. Hvis en aktør giver udtryk for at handle ud fra et moralsk princip, og hvis dette princip virkelig er aktørens bevæggrund, er det klart, at princippet er bestemmende for handlingen og derfor må inddrages i ethvert forsøg på at forklare den.

Der forekommer mig at være den svaghed ved dette svar, at de, der har argumenteret på denne måde, har vist sig at være alt for villige til at overtage deres modstanderes grundpræmis. De har nemlig været villige til at medgive, at spørgsmålet om forholdet mellem princip og praksis svarer til spørgsmålet om, hvorvidt folks erklærede idealer i det hele taget kan tjene som begrundelse for deres adfærd. Dermed har de bragt sig i en situation, hvor de er nødt til at forfægte den generalisering, at det er offentlige personers oprigtige forpligtelse på deres erklærede principper, der udgør den gennemgående bevæggrund for deres handlinger. Dette har for sit vedkommende gjort det muligt for deres modstandere at lade en uforbederlig namiersk historie fremstå som en simpel appel til vores virkelighedssans og fælles erfaringsgrund-

lag. Disse har forpligtet sig på den modsatte empiriske påstand (der sædvanligvis opfattes som langt mere plausibel), at moralske og politiske idealer »sjældent i sig selv er udslagsgivende for menneskelige handlinger«, som en af Namiers disciple har udtrykt det (Brooke 1963-64, 209). Herudfra har de draget den slutning, at det, eftersom der er enighed om, at principper kun gør en forskel, hvis de er bevæggrunde, og da det umiddelbart står klart, at principperne kun sjældent er de reelle bevæggrunde, også må være åbenlyst, at vi normalt ikke behøver at inddrage folks angivelige principper, når vi søger at forklare deres adfærd.

Det er imidlertid denne fælles antagelse, som det efter min mening er værd at sætte spørgsmålstegn ved.¹ Selv hvis man medgiver, at principper sjældent optræder som bevæggrunde, står man stadig tilbage med mindst én slags situation, hvor en aktørs erklærede principper ikke desto mindre vil være udslagsgivende for hans eller hendes adfærd. Det drejer sig om den situation, hvor aktøren er involveret i et handlingsforløb, der på den ene eller den anden måde er (hvad jeg vil kalde) problematisk, men samtidig har et stærkt motiv til at forsøge at legitimere den (som Weber ville have sagt).²

Lad os tage det eksempel, som Max Weber selv var særlig optaget af, nemlig de købmænd, der var involveret i storstilede handelsforetagender i det tidlig-moderne Europa (Weber 1995, 17-24). Disse foretagsomme købmænds forventede profit gav dem en klar grund til at ønske at kunne drive deres forretninger uhindret. Tidens sociale og religiøse normer var imidlertid af en sådan beskaffenhed, at deres adfærd var tilbøjelig til at fremstå moralsk eller ligefrem juridisk angribelig.³ Konservativ moralister stod på

1. For en diskussion af min følgende argumentation, se Gorman et al. 1987.

2. For en kritik af de antagelser, der ligger til grund for min behandling af denne type situation i øvrigt, se Hollis 1974.

3. For Webers diskussion af denne fjendtlige opfattelse, se Weber 1995, 31-36.

spring for at rase mod »byens grådige ågerkarle« og deres »skændige og ukristelige metoder« (Fennor 1965, 441, 445-446). Følgelig blev fortalerne for handel tvunget til at give svar på tiltale ved at hævde, at købmændene havde krav på »større ære og respekt«, end der nogensinde blev dem til del, som Lewes Roberts indvendte i sin *Treasure of Traffike* fra 1641 (Roberts 1952, 83). På baggrund af omgivelsernes fjendtlige indstilling var det ønskeligt eller måske endda helt afgørende for disse driftige foregangsmænd at kunne beskrive deres adfærd på en måde, der kunne tilbagevise eller i det mindste omgå den almindeligt udbredte anklage, at deres praksis var grisk og uhæderlig. De havde et ideologisk presserende behov for at kunne legitimere, hvad de foretog sig, over for dem, der gav udtryk for at nære så gennemgribende tvivl om det moralsk forvarlige ved deres livsførelse.

I det følgende vil jeg se nærmere på, hvordan fortalerne for handelslivet i det 17. århundredes England griber opgaven med at legitimere deres handlemåde an. Mit endelige mål vil være at argumentere for den tanke, at man gennem en detaljeret undersøgelse af dette historiske eksempel vil kunne afdække en anden form for kausalforbindelse mellem de principper, som folk påstår at handle efter, og deres faktiske sociale eller politiske handlemåder.

Før jeg giver mig i kast med denne undersøgelse, må jeg imidlertid tilstå, at jeg har beskrevet den situation, jeg ønsker at udforske, på en kunstigt forenklet måde. Jeg har forudsat, at man udelukkende vil fremføre en legitimerende beskrivelse af en tvivlsom handling med henblik på at få den til at fremstå som ros værdig over for andre. Dermed har jeg forudsat, at der ikke er nogen grund til at antage, at man behøver at fremføre sådanne beskrivelser for sin egen skyld eller overhovedet selv behøver at tro på dem. Jeg har imidlertid kun benyttet denne tilgang for at undgå en række komplekse empiriske spørgsmål, som slet ikke

har nogen indflydelse på mit overordnede argument. Det er åbenlyst, at en aktør typisk vil have meget blandede og komplicerede bevæggrunde i en situation som den, jeg undersøger her, og man vil med nogen ret kunne hævde, at behovet for at opretholde en acceptabel selvforståelse vil kunne være helt afgørende. For at bevare enkelheden må jeg dog i det følgende indskrænke mig til det, der i min optik er det vanskeligste tilfælde: En aktør, der aldrig tror på sine erklærede principper, som derfor aldrig tjener som bevæggrunde for handlinger. Mit mål vil være at vise, at det selv i dette tilfælde ikke følger, at der ikke er nogen grund til at inddrage aktørernes erklærede principper i redegørelsen for deres adfærd.

II

Som det fremgår af mit eksempel fra Weber, er jeg interesseret i de sociale aktører, som jeg (i forlængelse af Weber) vil beskrive som innovative ideologer. Som nævnt opfatter jeg det som kendetegnende for dem, at de søger at legitimere en form for social adfærd, der ellers generelt anses for at være problematisk. Hvordan kan man gøre det med succes? Som forberedelse til behandlingen af dette spørgsmål vil det være befordrende at rette opmærksomheden mod en gruppe ord, der fungerer både evaluativt og deskriptivt i vores sprog. De bruges altså både til beskrivelse af individuelle handlinger⁴ og til karakteristik af bevæggrundene for disse handlinger. Når de bruges til at beskrive handlinger, vil de imidlertid samtidig udvirke en vurdering af dem. Disse terms særkende er således – i sprogfilosofisk jargon – at de i deres standardanvendelse kan udøve en af to indbyrdes modstridende former for talehandling. De kan altså bruges til at udøve akter såsom at anbefale og billige – eller fordømme og kritisere – uanset hvilke handlinger de bruges til at beskrive. (I det følgende vil

4. Eller sagsforhold. Jeg vil dog koncentrere mig om handlinger.

jeg bruge den noget ufikse betegnelse 'evaluativt-deskriptive termer'.)

Når man fokuserer på denne gruppe ord, overtager man en indsigt, som blev udviklet af de såkaldte emotivister inden for moralfilosofien, som opererede med en modstilling mellem de etiske terms 'emotive' og 'deskriptive' elementer.⁵ Emotivisterne brugte J.L. Austins teori om talehandlinger til at præcisere deres argumentation, men – som J.O. Urmson har påpeget – ignorerede de reelt den skelnen, Austin anslog, når han talte om de 'illokutionære' i modsætning til 'perlokutionære' akter, der kan udøves gennem brugen af evaluativt-deskriptive termer. Andetsteds har jeg forsøgt at udlægge de distinktioner, Austin foretog ved hjælp af disse neologismer. Her behøver jeg kun gentage, at hvor illokution er defineret som en akt, der udøves *ved* at sige noget, beskrives en perlokution som en akt, der udøves som en følge af at sige noget.⁶ Den centrale påstand (som jeg kommer tilbage til senere) er, at det er muligt at udøve visse akter blot *ved* at tale eller skrive på en bestemt måde.

Efter disse indledende bemærkninger kan jeg vende tilbage til de ideologisk innovative historiske figurer. Sådanne figurer tilstræber normalt at udvirke perlokutionære effekter såsom at anspore eller overtale eller overbevise deres tilhørere eller læsere til at anlægge et nyt og hidtil ukendt synspunkt. Hvorvidt det er lykkedes dem at gøre dette, vil imidlertid ikke primært være et sprogligt spørgsmål, men noget, som helt enkelt må undersøges historisk. De illukotionære effekter, de kan gøre sig håb om at udvirke, vil derimod være at ytre, udtrykke eller anmode om billigelse eller misbilligelse af beskrevne handlinger. Hvorvidt de har haft held til at realisere denne type intentioner, vil grundlæggende være et sprogligt spørgsmål, et spørgsmål om at se, hvordan de

5. Se især Stevenson 1963.

6. Urmson 1968, 24-37.

pågældende termer anvendes. Det er dette, der giver de evaluativt-deskriptive termer så enormt stor ideologisk betydning.

Det er i høj grad i kraft af den retoriske manipulation med disse termer, at det lykkes for et samfund at etablere, opretholde, problematisere eller forandre sin moralske identitet. Det er ved at beskrive og derigennem prise visse handlemåder som (eksempelvis) ærlige eller modige, alt imens andre handlemåder fordømmes som svigefulde eller aggressive eller feje, at vi fastholder vores syn på den sociale adfærd, vi ønsker at tilskynde til eller desavouere. På den baggrund må alle innovative ideologer siges at stå over for en vanskelig, men klar retorisk opgave. Deres mål er at legitimere problematiske former for social adfærd. Sigtet må derfor være at vise, at der er en række positive termer, som på en måde kan anvendes om deres tilsyneladende problematiske adfærd. Hvis de kan slippe af sted med dette retoriske trick, vil de kunne indvende, at man faktisk vil kunne se bort fra eller tilsidesætte de fordømmende beskrivelser, som deres adfærd ellers ville kunne forventes at blive gjort til genstand for.

På dette punkt er der to bemærkninger, jeg er nødt til at anføre. For det første er det værd at understrege den pointe, at når først de har accepteret behovet for at legitimere deres handlinger, vil sådanne ideologer, uanset hvor revolutionære de er, ikke desto mindre være forpligtet til at vise, at visse *foreliggende* positive termer på den ene eller den anden måde vil kunne anvendes som dækkende beskrivelser af deres adfærd. For så vidt er alle revolutionære nødt til at marchere baglæns i krig.⁷

For at kunne legitimere deres handlemåde er de nødt til vise, at den kan beskrives på en sådan måde, at det bringer dem, der nu

7. Jeg tager her til genmæle mod de kritikere, der indvender, at min tilgang indebærer en »afvisning af muligheden for nye indsigter« og gør mig blind for momenter af kreativitet. Hvad angår disse indvendinger, se henholdsvis Parekh & Berki 1973, 168 og Schochet 1974, 270-271.

misbilliger den, til at indse, at den alligevel ikke har fortjent deres misbilligelse. Det kan de kun opnå ved at vise, at i det mindste nogle af de termer, deres ideologiske modstandere bruger til at beskrive, hvad de beundrer, også kan anvendes på en sådan måde, at de indbefatter og dermed legitimerer deres tilsyneladende problematiske adfærd.

Den anden pointe er, at det må medgives, at den virkelige verden i mindst én vigtig henseende er mere kompliceret, end min model lader formode. Man kan ikke gå ud fra, at innovative ideologer nødvendigvis vil beskrive deres adfærd med det evaluative vokabular, der rent faktisk er bedst egnet til at legitimere den. De vil snarere anvende det vokabular, som de nu engang finder egnet til formålet. Men de vil jo selvfølgelig kunne tage fejl eller træffe et irrationelt valg, når det gælder det bedste middel til at opnå deres mål.

I udgangspunktet er vi imidlertid nødt til at forudsætte, at der er tale om et rationelt valg. Lad mig kort forklare, hvorfor jeg mener, at det er den rette fremgangsmåde. Lad os sige, at vi lægger ud med denne antagelse, som efterfølgende viser sig at kunne bekræftes. I så fald har vi allerede fundet en forklaring på deres adfærd. Hvis det omvendt viser sig, at de ikke handlede rationelt, vil det vise os, at det er nødvendigt at stille flere spørgsmål for at kunne forklare deres adfærd. Af disse spørgsmål vil det mest indlysende naturligvis være: Hvad forhindrede dem i at se, at de ikke opførte sig rationelt? Kun hvis man i udgangspunktet forudsætter deres rationalitet, vil man kunne identificere, hvad der kræver en forklaring.

Jeg vil nu rette opmærksomheden mod Max Weber og de innovative ideologer, han behandler i *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. Weber viser, hvordan de tidlige kapitalister fremstillede deres egen adfærd gennem begreber, som normalt blev brugt til at prise en religiøs livsførelse som ideal, under frem-

hævelse af deres pligttroskab over for deres kald og deres påpasselige og flittige liv.⁸ Som han påpeger, var det utvivlsomt et rationelt valg for dem. Ikke alene var det korrekt set, at det ville udstyre dem med et stærkt legitimeringsgreb, hvis de kunne anvende sådanne begreber om deres egen adfærd. Det var også korrekt set, at det var realistisk at forsøge at gøre det. Deres egen verdslige askese fandt genklang i den protestantiske opfattelse af kaldet, og der var mange affiniteter mellem protestantismens særlige ideal om individuel tjeneste og hengivenhed for Gud og den merkantile tro på betydningen af pligt, tjeneste og helligelse til sit arbejde.⁹

Hvordan bar de tidlige kapitalister sig ad med at udnytte disse affiniteter? Weber foretog ingen undersøgelse af de retoriske strategier, som blev anvendt af dem, der talte for disse affiniteter, men det forekommer mig, at der overordnet set er to metoder, der står til rådighed for enhver innovativ ideolog, som tilstræber at anvende et fremherskende moralsk vokabular til at legitimere en tvivlsom livsførelse. Den første kan siges at bestå i at manipulere med visse evaluative termers talehandlingspotentiale. Målet er at beskrive sine handlinger på en sådan måde, at man gør det klart for sine ideologiske modstandere, at man rent faktisk bruger det givne vokabular til at udtrykke billigelse eller i det mindste neutralitet, selvom det pågældende vokabular generelt bruges til at udtrykke misbilligelse. Pointen med denne strategi er at udfordre sine modstandere til at genoverveje de følelser af misbilligelse, de normalt udtrykker, når de bruger disse termer.

Der er to grundtaktikker, der står til rådighed for enhver, som forsøger sig med denne første strategi. Man kan for det første prøve at indføre nye, positive termer i sproget. På det punkt er der igen to muligheder. Man kan simpelthen konstruere nye ord

8. Weber 1995, 26-28 (citerende Benjamin Franklin). Om kaldet, se 48-57.

9. Om de tidlige kapitalisters verdslige askese, se Weber 1995, især 22, 42, 49, 103-122.

til beskrivelse af angiveligt nye principper og derefter anvende dem om de problematiske handlinger, man måtte ønske omtalt som prisværdige. Det forekommer at være den taktik, de fleste kommentatorer har haft i tankerne, når de har diskuteret fænomenet »betydningsændring og nye ord« i forbindelse med sociale og politiske stridigheder.¹⁰ Dette er dog tydeligvis et overordentlig primitivt greb, som kun sjældent anvendes i ideologisk argumentation. Der er imidlertid et vigtigt eksempel på det i forbindelse med den ideologi, Weber beskæftigede sig med. Ordet *nøjsomhed* er et eksempel på en evaluativ term, der først blev almindeligt udbredt mod slutningen af det 16. århundrede som beskrivelse af en bevæggrund og en adfærdsform, man i vid udstrækning var begyndt at forsøge at vinde billigelse for.

Jeg går nu videre til den anden og mere udbredte version af taktikken. Den går ud på at forvandle en neutral til en positiv term (som regel ved hjælp af metaforisk udvidelse) og derefter i kraft af netop dens udvidede betydning bruge den til at beskrive den handle måde, man måtte ønske omtalt som prisværdig. Der er mange eksempler på denne form for transformation hos dem, der skrev til forsvar for det tidlig-moderne købmandsliv. De metaforiske (og derigennem evaluative) anvendelser af ord som *skønsom* og *skarpsindig* gjorde først deres indtog i sproget, da det blev relevant at beskrive en række evner, som mange mennesker var begyndt at have særlig grund til at ønske fremstillet som prisværdige.

Den anden grundtaktik er mere dristig og går ud på at variere det spektrum af talehandlinger, der som regel udøves med de gældende negative termer. Også her er der to muligheder. Det mest almindelige er at anvende en term, der normalt bruges til at udtrykke misbilligelse, på en sådan måde, at det gør den neutral. Et klart og i sidste ende succesfuldt eksempel på denne taktik i for-

10. Se for eksempel Parekh & Berki 1973, 168.

bindelse med den ideologi, jeg undersøger her, er ordet *ambition*. Først i løbet af den tidlig-moderne periode fik dette ord tillagt de neutrale betydninger, det har i dag. Tidligere var det næsten udelukkende blevet brugt til at udtrykke stærk misbilligelse af de handle måder, det blev anvendt til at beskrive.

Den anden og noget voldsommere mulighed er at vende op og ned på en gældende negativ terms talehandlingspotentialer. Et lige så klart og ikke mindre succesfuldt eksempel på denne taktik i forbindelse med samme ideologi er at finde i den historiske brug af ordene *kløgtig* og *kløgt*. Før det 17. århundrede blev disse termer næsten altid brugt til at udtrykke misbilligelse eller ligefrem foragt. Senere gennemgik deres bedømmelseskraft imidlertid en gradvis fortegnsvending, som til sidst lod dem stå tilbage med den standardfunktion, de fortsat udfylder i dag, som termer for billigelse, navnlig billigelse af god forretningssans.

Det er også muligt at anvende et spejlbillede af begge disse taktikker. Man kan for det første forsøge at danne nye, negative termer med henblik på at udfordre de herskende adfærdsnormer. Noget sådant skete i forbindelse med den ideologi, jeg er optaget af her, i form af de indbyrdes forbundne forestillinger om at være en *ødeland* og at *forøde sin formue*. Begge disse vendinger blev almindeligt udbredte mod slutningen af det 16. århundrede som udtryk for en ny afsmag for det aristokratiske ideal om prangende forbrug og en ny billigelse af, hvad Richard Eburne i sin traktat om kolonierne fra 1624 kaldte »gudfrygtig påholdenhed«.¹¹ Man kan også forsøge at forvandle neutrale termer til negative termer ved en metaforisk udvidelse af brugen af dem. Et tæt beslægtet eksempel fra samme periode forefindes i form af forestillingen om *ublu* adfærd, et ord, der først fik sin metaforiske (og derigennem evaluative) betydning i begyndelsen af det 17. århundrede som led

11. Eburne 1962, 85.

i fordømmelsen af åbenlys mangel på gudfrygtig påholdenhed. Endelig kan man søge at vende op og ned på talehandlingspotentialer i termer, som i gældende sprogbrug fungerer rosende. Det skete i denne periode med ord som *servil* og *nedladende*. I det 16. århundrede var disse og andre tilsvarende beskrivelser almindeligt udbredte som udtryk for billigelse. De begyndte først at mutere og forvandle sig til termer for misbilligelse, da det underliggende ideal om et aristokratisk og hierarkisk samfund begyndte at møde generel kritik.

Jeg vil nu rette opmærksomheden mod den anden strategi, som på én gang er langt mere simpel og af langt større betydning. Denne strategi går ud på at manipulere med kriterierne for anvendelsen af en eksisterende række rosende termer. I dette tilfælde tilsigtes det med størst mulig plausibilitet at insistere på, at en række positive termer, selvom man ikke umiddelbart skulle tro det, rent faktisk kan anvendes som dækkende beskrivelser af en tilsyneladende problematisk adfærd. Man søger altså at udfordre sine ideologiske modstandere til at overveje, om deres brug af det gældende bedømmelsesvokabular måske ikke er udtryk for manglende social forståelse. Reelt tilskynder man dem til at indrømme, at de ikke har forstået, at de almindelige kriterier for anvendelsen af en række positive beskrivelser opfyldes af de selv samme handlinger, de anser for at være problematiske.

Denne særlige retoriske strategi har kun haft begrænset forskningsmæssig bevågenhed, men den synes at udgøre en af de vigtigste og mest udbredte former for ideologisk argumentation. Den har i hvert fald været meget anvendt i forbindelse med den ideologi, jeg ser på her. Det var grundlæggende med sådanne midler, man forsøgte at sammenknytte protestantismens principper og de tidlig-moderne handelspraksisser.¹² Tænk for eksempel på de

12. For en klassisk redegørelse for den økonomiske tænkning hos de skribenter, jeg forholder mig til her, se Supple 1959, især s. 211-224.

to vigtigste ord i datidens religiøse vokabular, *forsyn* [*providence*] og selve ordet *religiøs*. I sidste del af det 16. århundrede begyndte de, der ønskede at prise den vellykkede udøvelse af påpasselighed og fremsynethed i pengesager, at anslå den tanke, at denne tilsyneladende gerrige handlemåde i stedet burde opfattes som et prisværdigt udslag af forudseenhed [*providence*] og følgelig som en *forsynlig* [*provident*] adfærdsform. Samtidig begyndte de, der var stærkt opsatte på at udbrede disse værdier, at give udtryk for, at deres karakteristiske interesse i punktlighed og nøjagtighed ikke burde fordømmes som overdrevent rigid og strikt, men derimod burde anerkendes og prises som en genuint *samvittighedsfuld* [*religious*] form for forpligtelse.

Det bedste vidnesbyrd om, at sådanne ideologiske bevæggrunde gør sig gældende i disse nye former for social beskrivelse, er det forhold, at disse ord hurtigt blev uklare og kom til at spænde meget vidt. Termen *forsyn* begyndte at blive anvendt som en ren og skær reference til det at være forudseende i praktiske sammenhænge. Da for eksempel John Wheeler i sin *Treatise of Commerce* fra 1601 udtalte sig til fordel for de såkaldte handelspionerer, priste han den forudseenhed, de lagde for dagen, når de fordelte »Kompagniets goder og varer til alle medlemmer af samme med størst mulig forsynlighed og billighed«,¹³ og da William Alexander forsvarede Virginia-nybyggerne i sin *Encouragement to Colonies* fra 1624, fremhævede også han deres »fremsynede iver« som årsag til deres »store succes«, idet han tilføjede, at de seneste bosættere i New Plymouth havde vist sig at være lige så dygtige til at lære »at styre sig selv på en særdeles civiliseret og forsynlig måde«. ¹⁴ Få år senere bruger Lewes Roberts lignende vendinger i sin *Treasure of Traffike* fra 1641. Han priser den »omhu og flittige forudseenhed«, der kendetegner herskere, som tilskynder til oversøisk handel, idet

13. Wheeler 1931, 272.

14. Alexander 1624, 30-31.

han anfører, at deres fremsynethed afspejler sig i deres »fremsynede forordninger«, og samtidig erindrer om, at »manglen på denne omhu og forudseenhed har kostet mangan en konges handlen i sit kongedømme«. ¹⁵

Samtidig begyndte man simpelthen at referere til idealet om at handle *samvittighedsfuldt* [*religiously*] i forbindelse med tilfælde af flittig og pertentlig adfærd. Denne sprogbrug optræder så tidligt som i John Wheelers *Treatise of Commerce*, hvor han priser den handelsfrihed, man oprindelig gav englænderne i Nederlandene. Disse »rigets fordums friheder og rettigheder«, bemærker han, »var frit afgivet og blev samvittighedsfuldt opretholdt over for såvel alle undersåtter som over for rigets venner og allierede«. ¹⁶ Et endnu tydeligere eksempel på denne sprogbrug forefindes i Thomas Muns *Discourse of Trade* fra 1621. Mun opfordrer afslutningsvist sine landsmænd til at »opildne sindene til med flid og arbejdsomhed at fremskynde udvindingen af rigets naturlige goder og fremme kunsterne«. Det kan man blandt andet gøre, fortsætter han, ved at indprente sig, at man »til fremme herfor samvittighedsfuldt [*religiously*] bør undgå det almindelige overforbrug af mad og klæder«. ¹⁷ Når man når frem til Lewes Roberts og hans *Treasure of Traffike* fra 1641, er den nye sprogbrug helt rodfæstet. Idet han dedikerer sin afhandling til det engelske over- og underhus, refererer Roberts til deres »så alvorlige aktuelle affærer« og beskriver dem som »kongerigets samvittighedsfulde rorgængere«. ¹⁸

Her kunne man måske indvende, at disse eksempler vidner om, at propagandister som Wheeler, Mun og Roberts ikke formåede at

15. Roberts 1952, 102, 105.

16. Wheeler 1931, 179-180.

17. Mun 1952, 46-47. Hvad angår tilskrivningen til Mun, se McCulloch (Mun 1952, v).

18. Roberts 1952, 51.

fremstille deres aktiviteter som genuine indbegreb af åndelige og gudfrygtige værdier og således heller ikke som genuine tilfælde af religiøs adfærd. Ganske vist gav deres retorik nogle gange blot læseren en fornemmelse af, at det ikke var lykkedes dem at godtgøre den fromme karakter af deres forehavender, men at de derimod blot anvendte en række religiøse nøglebegreber på en idiosynkratisk måde. Det står imidlertid på ingen måde klart, at projektet slog fejl for dem. I betragtning af de mange forskellige måder, termen *religiøs* blev brugt på fra slutningen af det 17. århundrede og frem, begynder man at forstå, at deres dristige forehavende i meget høj grad faktisk var en stor succes. Ikke alene begyndte folk i stigende grad at omtale, hvad der for så vidt blot var omhyggelig og pertentlig adfærd, i religiøse vendinger. De gjorde det til dels også, fordi de tydeligvis tilsluttede sig en bredere opfattelse af, hvad der kunne opfattes som religiøs eller samvittighedsfuld adfærd. Den gamle parole – *laborare et orare* – bed og arbejde – måtte vige for den mere betryggende tanke, at *laborare est orare* – at arbejde er at bede. Nu var betydningen af en genuin religiøs livsførelse blevet forandret. Retorikken hos de skribenter, jeg har beskæftiget mig med her, medvirkede til at konstruere en ny og mere betryggende verden for deres efterkommere.

III

Jeg vil nu gå over til den overordnede påstand, som efter min mening underbygges af mit weberske eksempel. De skribenter, der har udtalt sig om relationerne mellem moralske principper og social adfærd på den måde, der er blevet gjort almindeligt kendt af historikere som Sir Lewis Namier, forekommer mig at have præsenteret deres læsere for en fejlslutning. I modsætning til, hvad de synes at mene, følger det ikke af den kendsgerning, at en persons erklærede principper kan være efterrationaliseringer, at

disse principper ikke indgår som et led i forklaringen på deres adfærd. Som jeg har indvendt, er dette at ignorere implikationerne af det faktum, at folk generelt har stærke grunde til at forsøge at legitimere enhver adfærd, som kan forventes at ville fremstå som problematisk. En af disse implikationer er, at de generelt vil finde det nødvendigt at hævde, at deres handlinger rent faktisk var motiveret af et almindeligt anerkendt princip. En anden implikation er, at de, selv hvis de ikke har været motiveret af et sådant princip, ikke desto mindre vil føle sig tvunget til at agere på en sådan måde, at deres handlinger *forbliver forenelige* med den påstand, at de oprigtigt har været motiveret af deres erklærede principper. At anerkende disse implikationer er at acceptere, at de handlemåder, sådanne aktører kan vælge imellem, til dels vil være bestemt af det spektrum af gældende principper, de vil kunne påberåbe sig med en vis plausibilitet.

Der er dels en generel, dels en mere specifik konklusion, der kan drages her. Den generelle konklusion beror på det faktum, at enhver handlemåde vil være hæmmet i det omfang, den ikke kan legitimeres. Ethvert princip, der medvirker til at legitimere en handlemåde, vil derfor tælle blandt forudsætningerne for denne handlemåde. Den mere specifikke konklusion beror på det faktum, at innovative ideologer aldrig selv vil kunne definere det spektrum af termer, de vil kunne bruge til at legitimere deres adfærd. Sådanne termers tilgængelighed er et spørgsmål om den fremherskende moral i deres samfund, og deres anvendelighed er et spørgsmål om deres betydning og brug, og hvor langt man med rimelighed kan strække dem. Disse faktorer tjener som ret specifikke indskrænkninger og retningslinjer for dem, der overvejer, hvilke handlemåder der vil give bedst mulighed for at bringe deres problematiske adfærd i overensstemmelse med et almindeligt anerkendt princip og dermed legitimere deres handlemåde uden at forhindre dem i at opnå, hvad de ønsker. Der vil være grænser

for, hvor meget de kan udvide anvendelsen af de gældende termer, og derfor må de satse på at legitimere og følgelig udøve et tilsvarende indskrænket spektrum af handlinger. At studere de principper, de påberåber sig, vil således være at studere en af de centrale determinanter for deres adfærd.

Selv hvis man synes, at disse konklusioner virker tilforladelige, vil nogle måske stadig sidde tilbage med en fornemmelse af, at jeg ved at tage Webers eksempel op til fornyet overvejelse har valgt en uheldig måde at illustrere dem på. Det er blevet almindeligt at insistere på, at vi må afvise enhver tanke om, at protestantismens principper har spillet nogen som helst kausal rolle i udviklingen af de kapitalistiske praksisser. Som Hugh Trevor-Roper affærdigende har bemærket, »sprænges« enhver teori af den art »af det blotte faktum«, at der allerede før reformationen fandtes »stortilet industriel produktion«. ¹⁹ Hvis Weber havde antaget, at en i forvejen eksisterende protestantisk etik udgjorde en nødvendig forudsætning for kapitalismens opståen, ville man ganske rigtigt kunne gendrive hans teori ved at vise, at kapitalismen rent faktisk opstod før protestantismens opkomst. Weber var imidlertid ikke synderlig interesseret i sådanne angivelige forbindelser, ²⁰ om end det skal indrømmes, at R.H. Tawneys omarbejdning af Webers tese i *Religion and the Rise of Capitalism* er mere sårbar over for angreb af den art. ²¹ Mens Tawney måske nok har anset reformationen for at være en kausal forudsætning for den kapitalistiske

19. Trevor-Roper 1967, 21-22.

20. Weber 1995, 56 afviser eksplicit den tese, »kapitalismen som økonomisk system skulle være et produkt af reformationen«, idet han påpeger, at »en sådan påstand er én gang for alle udelukket allerede i kraft af, at visse vigtige former for kapitalistisk forretningsdrift er *ældre* end reformation«.

21. Se Tawney 1938, hvor den evangelisk-lutherske trosretning opfattes som socialkonservativ (s. 92-95), hvorimod calvinismen hævdes at have givet fornyet og særlig tilskyndelse til uhæmmede former for handels- og forretningsliv (s. 111-127).

udvikling, tror jeg, at det vil være mere rimeligt at fortolke det som Webers påstand, at den protestantiske etik var særlig velegnet til at *legitimere* kapitalismens opkomst, og at det var på denne måde, protestantismen medvirkede til handelssamfundets udvikling og opblomstring.

Mit eget argument kan således læses som et forsøg på at genfortolke, hvad der efter min opfattelse har været et af Webers underliggende formål med hans berømte artikelserie. Jeg ønsker imidlertid ikke at hænge mig i fortolkningsspørgsmålet her. Jeg vil blot understrege, at selvom Trevor-Ropers udfald måske kan siges at påpege en svaghed ved Webers argumentation, kan de ikke siges at påpege nogen som helst svaghed ved den argumentation, jeg selv har forsøgt at fremlægge. Min forestilling om, at protestantismen medvirkede til at legitimere (og dermed yderligere ansporede til) kapitalismens opkomst, er baseret på en antagelse om og ikke en afvisning af, at kapitalismen gik forud for protestantismen. Jeg har forsøgt at vise, at det – i modsætning til, hvad Trevor-Roper synes at mene – ikke følger af dette faktum, at protestantismen ikke spillede nogen kausal rolle i kapitalismens udvikling. Det er at se helt bort fra den kendsgerning, at de tidligste kapitalister manglede legitimitet i det moralske univers, de befandt sig i. Det var derfor en forudsætning for deres opblomstring, at de fandt en måde, hvorpå de kunne legitimere deres adfærd. Som jeg har vist, fandt de blandt andet ud af at legitimere sig ved at tilegne sig protestantismens evaluative vokabular – til stor forfærdelse for de religiøse, der mente at være blevet ofre for et trick.

Hvis det virkelig var et trick, må man i hvert fald sige, at det virkede. Protestantismens særlige moralske vokabular medvirkede ikke blot til at gøre kapitalismen mere acceptabel. Det kan også hævdes at have medvirket til at lede kapitalismen i bestemte retninger – ikke mindst i retning af en arbejdsomhedsetik. Den relative accept af dette nye sociale adfærdsmønster bidrog så igen

til at sikre, at det underliggende økonomiske system udviklede sig og florerede. Selvom de tidlige kapitalister aldrig var oprigtigt motiverede af de religiøse principper, de påberåbte sig, er det derfor alligevel helt afgørende at inddrage disse principper, hvis man ønsker at forstå, hvordan og hvorfor det kapitalistiske system opstod.